

TERRA D'ARNHEM, BAIX OMO I TERRES ALTES DE PAPUA. PRIMERS CONTACTES

JUAN SALAZAR

Al llarg del segle XIX i durant la primera meitat del segle XX les polítiques colonialistes de les principals potències europees, Estats Units i Japó, van transformar el món en un gran mercat comercial. Un desenvolupament econòmic sense precedents, una aclaparadora superioritat militar i tecnològica, així com grans millores en els mitjans de transport van permetre a diversos països occidentals accedir a nous mercats, productes i mà d'obra, provocant profunds canvis a escala mundial. Com a conseqüència d'això, en aquest segle i mig, més de cinquanta milions d'indígenes, amb economies basades en l'agricultura, la ramaderia i la caça-recol·lecció, van ser exterminats (Lee i Heywood, 1999).

L'arribada d'exploradors, militars, colons, missioners i antropòlegs als nous territoris va crear una sèrie de situacions de contacte que es van plasmar en multitud de relats. Hui, aquesta documentació ens permet reconstruir aquelles trobades des d'un doble punt de vista ja que, ben sovint, reflectien no sols les seues opinions i valoracions, sinó les dels habitants que hi trobaven. Molt més difícil resulta obtenir documentació i evidències del que aquella arribada va significar per a les poblacions natives. Encara així, el record d'aquelles primeres trobades s'ha conservat viu, a través de la història oral, en la memòria col·lectiva d'aquests pobles. Més recentment, el treball de diversos investigadors, en col·laboració amb membres de comunitats indígenes, ha permès plasmar l'altra versió dels esdeveniments.

Sovint s'ha presentat el primer contacte amb la cultura occidental com l'inici de la *Història* dels grups indígenes. Hauríem de tindre present que els processos de canvi històric ja existien abans d'aquella primera trobada i intentar allunyar aqueixa

visió de pobles sense «profunditat històrica», de cultures aïllades o «ancorades en la prehistòria» que encara hui s'utilitza com a reclam comercial.

En aquest article analitzarem aquelles primeres trobades entre occident i les comunitats indígenes prenent com a exemple les tres àrees geogràfiques tractades en el present catàleg i objecte de l'exposició «Mons tribals»: la Terra d'Arnhem a Austràlia, el baix Omo a Etiòpia i les Terres Altes de Papua. Intentarem fer-ho des d'un doble punt de vista, l'occidental i el de les mencionades comunitats. Els estats que controlaven aqueixos territoris van imprimir dinàmiques pròpies a l'hora d'explorar i colonitzar les noves terres, per això els primers contactes van ocórrer de formes distintes. Així, per exemple, la violència dels encontres al baix Omo i al nord d'Austràlia, a mitjan i final del segle XIX, contrasta amb l'arribada relativament *pacífica* de les primeres expedicions a les Terres Altes de Papua, en els anys trenta.

La Terra d'Arnhem (Austràlia Septentrional)

“Una de les distraccions preferides era caçar aborígens; es triava el dia i s'invitava els colons veïns, junt amb les seues famílies, a un dinar a l'aire lliure [...] després de l'àgape tot era joia i alegria, mentre els cavallers que formaven la partida prenién les seues armes i els seus gossos i, acompanyats per dos o tres servents presidiaris, recorrien els matolls buscant negres.

A vegades tornaven sense diversió; d'altres, aconseguïen matar una dona o, si tenien sort, un home o dos”.

H.M. Hull. Experience of Forty Years in Tasmania (1859)
(Burenbult, 1994, 85)

Aquest testimoni, lluny de ser un cas excepcional, reflecteix el tracte a què es van veure sotmesos els aborígens australians des de l'arribada dels britànics a Austràlia a final del segle XVIII. Encara que aquest relat procedeix de l'illa de Tasmània, es van repetir actes semblants per tot el continent. A l'extrem nord d'Austràlia, a Arnhem, el seu aïllament, a causa de les condicions geogràfiques i climatològiques, va permetre a les poblacions aborígens evitar, fins ben entrat el segle XIX, els violents processos d'extermini que es donaven en el sud d'Austràlia des de final del XVIII. L'absència de bons ports naturals i una vegetació de manglar en la costa, dificultaven l'ancoratge de vaixells. La presència de grans rius i aiguamolls en les zones costaneres i l'escassetat de terres altes habitables, protegides de les freqüents inundacions, van ralentitzar la colonització britànica que, des de principi del segle XIX, va dur a terme diversos intents infructuosos. El clima tropical, marcat pel monsó, i la consegüent creació de grans zones inundades durant gran part de l'any propiciava l'ambient perfecte per a la presència de malalties tropicals com la malària. Encara que els britànics van considerar aquest territori *Terra Nulis* o Terra de Ningú, desenes de grups indígenes habitaven les seues costes i els seus tossals, establien intercanvis comercials i culturals entre ells i desenvolupaven unes societats dinàmiques i perfectament adaptades al seu entorn, basa-

des en la recol·lecció i en la caça. Quan s'hi va iniciar l'ocupació europea es calcula que, només a la Terra d'Arnhem, hi havia una població d'entre 35.000 i 70.000 aborígens (Gardner, 1990).

Vaixells portuguesos i holandesos van visitar i van explorar esporàdicament la costa nord d'Austràlia durant el segle XVII, contactant per primera vegada amb diversos grups aborígens (fig.1); però caldria esperar a principi del segle XIX perquè es produïren els primers intents d'assentament en la zona, en aquest cas per iniciativa britànica. Diverses expedicions van recórrer el territori. El 1844, Ludwig Leichhardt va travessar gran part de Terra d'Arnhem; Augustus Charles Gregory, el 1855, i posteriorment John McDovall Stuart, el 1862, van explorar el territori del nord buscant pasturatge per a futurs ranxos ramaders (Smith, 2004). Entre 1870 i 1872, la construcció de la línia terrestre de telègrafs i el descobriment d'or van atraure nombrosos colons a la zona, nous habitants que anirien ocupant el territori aborígen. Un moviment en gran manera organitzat per les companyies ramaderes que van passar a dominar milers de quilòmetres quadrats. La fundació de l'actual capital, Darwin, es produeix en aquell moment, el 5 de febrer de 1869.

Però abans que els britànics s'interessaren per la costa nord d'Austràlia, altres contactes es realitzaven des de feia dècades, possiblement segles: vaixells originaris de macassan (en l'actual província indonèsia de Sulawesi) visitaven la zona per a explotar els seus recursos naturals. Des del segle XVIII els relats de viatgers europeus documenten la presència d'aquests vaixells dedicats a la pesca del *trepang*, un cuc marí molt apreciat en els mercats asiàtics com a producte alimentari i associat, per la tradició xinesa, a poders màgics. Una flota de fins a seixanta vaixells acudia cada any al nord d'Austràlia —territori conegut per aquests pescadors com *Marage*—, recorrent les seues costes de desembre a març i processant el *trepang* en campaments temporals terrestres. A banda de la pesca del *trepang*, els macassan intercanviaven amb els aborígens diversos productes. Harry Makarrwala, del grup yolngu, en una entrevista amb W. Lloyd Warner el 1926 relatava:

«El nostre país té eixida al mar en un sol lloc de la badia d'Arnhem. Va ser ací on vam veure els de macassan. Portaven regals com ara arròs, xarop, calicó, destrals, piragües,

Fig. 1.- Vaixell europeu de dos pals pintat en un abric pròxim a Gumbalanya per aborígens de Terra d'Arnhem. Foto Inés Domingo.

ganivets i ginebra. Nosaltres els vam donar nacre, perles, closques de tortuga, sandal i altres fustes que ells empen en medicina. Els ajudem a recol·lectar el cogombre de mar (*trepang*)» (Mundine, 2002: 43).

La presència macassan pareix remuntar-se a l'inici del segle XVIII, encara que hi ha evidències històriques que aquests viatges comercials podrien haver començat fins un segle abans. L'explotació comercial del *trepang* per part de vaixells indonesis va perdurar durant tot el segle XIX i va finalitzar el 1907 quan el govern australià va expulsar l'últim vaixell indonesi de les seues costes. El continu contacte a través dels campaments de processament d'aquest cuc marí entre dues cultures no europees va ser, en la major part dels casos, pacífic i així ha quedat reflectit en la memòria oral aborigen i en diversos relats d'exploradors europeus. L'escàs interès dels pescadors a ocupar permanentment les terres i l'acord entre ambdós per l'intercanvi de béns preats van possibilitar unes relacions comercials estables que van influir en les cultures aborígens.

L'ús de grans canoes per part dels aborígens sembla una aportació de macassan, que van introduir també el metall, el vidre, les teles, les pipes i el tabac com també diversos aliments i l'alcohol. Aquest dinamisme comercial va tindre el seu reflex en la vida aborigen, tot manifestant-se en pràctiques culturals com la talla de fusta i diversos mites, cerimònies i cançons arreplegats a través de la memòria oral i de determinades pintures rupestres. El fet de mantindre una intensa activitat comercial durant segles va provocar la sorpresa dels europeus. F. Napier, el 1867, conta com els nadius de la badia de Castlereag «regatejaven de forma molt dura, per unes plaques de closca de tortuga que volien vendre, no se sentien satisfets amb menys d'una destrà» (Macknight, 1972, 308). Un altre aspecte de la important influència de Makasar en el nord d' Austràlia va

Fig. 2.- Home blanc amb barret i en actitud de manar pintat en l'abric rupestre a Terra d'Arnhem. Foto Inés Domingo.

ser la creació d'una llengua franca basada en l'idioma d'aquests pescadors.

Aquest fet va cridar l'atenció als primers viatgers europeus en aquestes terres, i així G.W. Earl, el 1842, comentava «si preguntes per vocables, em quede ridículament perplex. Després d'arreplegar moltes paraules, trobe que estava realitzant un horrible *patois* del dialecte makasar, de fet, quasi totes les paraules que els nadius utilitzen amb nosaltres són dels makasar» (Macknight, 1972, 288). Fins i tot hui en dia moltes paraules aborígens procedeixen d'aquells contactes. Un exemple n'és el nom *balanda*, utilitzat per les comunitats aborígens d'Arnhem per a designar els blancs, que ve d'*hollander* (holandesos), nom amb què els macassan designaven tots els blancs. Les relacions entre les dues cultures també va possibilitar el viatge d'alguns aborígens australians a la capital de les Cèlebes (actual Sulawesi). «A vegades se'n portaven els nostres hòmens com a membres de la tripulació. Com el meu germà,

que ja era molt vell. Un any va anar al país de Makasar. Eren hòmens bons...» (Mundine, 2002, 42).

Va ser en la segona meitat del segle XIX quan va començar l'arribada massiva d'exploradors, els primers colons, missioners i administradors blancs, i es transformà radicalment el model de vida aborígen. Les possibilitats de treball en els ranxos i el descobriment d'or van provocar que, en l'últim terç del segle XIX, el Territori del Nord fóra ocupat de forma intensa i permanent per ranxers, aventurers, miners, fugitius i jornalers a la recerca de fortuna en les *noves terres*. La idea d'ocupar una *terra nul·la*, o terra sense amos, va permetre desplaçar els grups aborígens amb facilitat i la violència cap a la població nativa va formar part de la vida en el nou territori. Ernestina Hill, després d'entrevistar nombrosos ramaders, descriu aquesta situació: «El negoci d'establir un imperi ramader es basava en matar. Als nous ranxos es portaven negres des de territoris allunyats i menys problemàtics per a treballar; estaven aterrits dels negres dels matollars» (Rose, 2000, 10) (fig. 2).

Els yarralin, que habiten la zona del riu Victoria, es preguntaven «per què l'home blanc no els va preguntar per les terres per a poder haver-los dit que ja estaven ocupades» i «si els blancs estaven determinats a fer la guerra, per què no van donar rifles als aborígens perquè la lluita fóra igualada» (Rose, 2000, 187). Aquest grup, encara hui, parla de com se sentien en ser tractats com a gossos pels blancs; se'ls podia encadenar, se'ls atacava, se'ls podia caçar, disparar i quan un aborígen es posava malalt o envellia se'l matava, com farien els blancs amb un gos ferit o vell (Bird, 2000).

Els testimonis natis no presenten cap dubte; les primeres dècades d'ocupació blanca del territori es van caracteritzar per les matances col·lectives, la disparada als aborígens, les palisses i els enverinaments. Els aborígens coneixen aquests anys com *killling times*. David Daymirringu, del grup yolngu, relata un atac a la tribu walaki: «Els ramaders, tant negres com blancs, van rodejar la selva i, a mesura que s'acostaven van començar a descarregar les seues armes contra els aborígens que estaven en els arbres (amagats). Van assassinar a tots, excepte un sol home que havia enfilat molt alt, tan alt com va poder: ell va ser testimoni de tota aquella massacre» (Mundine, 2002, 44). Aquest extermini també apareix reflectit en la memòria oral quan George Jaudaku recorda: «Abans que jo nasquera hi havia molta gent en aquest país. La gent (blancs) disparava a la gent (aborígens). En aquesta parcel·la, els blancs solien perse-

Fig. 3.- Baldwin Spencer i Frank Gillen amb un grup d'ancians arrente en el centre d'Austràlia. Victoria Museum, Melbourne (Austràlia).

2.- Temps de matances.

guir i disparar-los» (Smith, 2004, 15). En diverses zones els aborígens van aconseguir articular una resistència violenta a la invasió, creant zones denominades pels blancs *bad nigger country*.

Les escasses morts de blancs a mans d'aborígens van tindre represàlies immediates en forma d'atacs a comunitats senceres. Lindsay Crawford, administrador d'un

ranxo el 1895 explicava: «Durant els últims deu anys, de fet des que el primer blanc es va instal·lar ací, no hem mantingut cap comunicació amb els natius, excepte amb el rifle. Mai no se'ls va permetre estar prop d'aquest ranxo o de les estacions ramaderes, són massa traïdors i bel·licosos» (Rose, 2000, 13).

La conseqüència d'aquesta etapa de violència va ser l'extermi, en algunes zones, de grups sencers d'indígenes, com els karangpurru o els bilinara. Junt amb les massacres perpetrades pels blancs, el contagi de malalties i els enfrontaments entre grups aborígens van acabar per eliminar, en grans àrees, el 90

Fig. 4.- Homes gaagudju en ritual funerari o *moolit*; les cistelles i altres possessions de la difunta apareixen penjats dels arbres. Fotografia de Baldwin Spencer. Victoria Museum, Melbourne (Austràlia).

per cent de la població nativa.

A principi del segle xx, els missioners, en el seu intent de cristianitzar, *pacificar* i sedentaritzar, van crear missions per tota la regió transmetent als aborígens missatges com: «Reseu a Déu. No estigueu en el costat que ha perdut. Vingueu al costat guanyador» (Rose, 2000: 190), ocasionant així profunds canvis en les formes de vida tradicionals.

És en aquest escenari de violència, ocupació i control del territori quan Walter Baldwin Spencer i Frank Gillen van dur a terme el que es convertiria en el primer estudi etnogràfic de camp del Territori del Nord, el 1901. Baldwin Spencer s'havia graduat com a biòleg a Oxford i després d'un període de formació a Anglaterra va viatjar a Austràlia per a participar en l'expedició científica Horn, la primera expedició realitzada per a estudiar la història natural del centre del país, com a zoòleg i fotògraf. Allí va conèixer qui seria el seu company de viatges, Frank Gillen, cap de l'estació de telègrafs d'Alice Spring i etnòleg aficionat. Ja abans havien realitzat un treball de camp etnogràfic, amb els arrente, en el centre d'Austràlia (fig. 3). Van publicar les seues investigacions en el volum *The Native Tribes of Central Australia* (1899), obra clàssica de l'etnografia australiana. La documentació obtinguda en aquest estudi continua sent una referència clau per la seua qualitat i interès etnogràfic (Batty *et alii*, 2005). Spencer i Gillen van tractar de mostrar, a través de la fotografia, no sols persones i

objectes, sinó també cerimònies i escenes de gran dinamisme. En el viatge al territori del nord van recórrer de sud a nord la zona, realitzant les primeres pel·lícules i gravacions etnogràfiques i documentant la cultura material i els cicles cerimonials de nombroses comunitats (fig. 4).

En el seu segon viatge al nord d' Austràlia el 1911, i formant part del govern de la Commonwealth com a assessor en la gestió dels assumptes indígenes, Baldwin Spencer va tindre l'oportunitat de visitar nombroses comunitats aborígens en les diferents conques dels rius, la costa i diverses illes. El seu profund coneixement de les cultures estudiades, la seua reconeguda admiració pels grups aborígens i la participació de col·laboradors locals que posseïen coneixements de les llengües natives li van permetre establir unes fluides relacions amb nombrosos ancians que el van introduir en un món religiós i cerimonial fins llavors inaccessible per als occidentals. El seu treball en aquesta zona va ser publicat el 1904 amb el títol de *The Northern Tribes of Central Australia* amb l'objectiu de documentar unes cultures que, segons la seua opinió, estaven destinades a desaparèixer. Aquesta idea, junt amb la certesa que aquestes poblacions representaven una versió deshumanitzada d'un estadi primerenc en el desenvolupament social humà, van ser, en gran part, fruit del darwinisme social característic del període colonial (Mulvaney, 1990, 33-36).

El Baix Omo (Etiòpia)

“Inclús els guerrers retrocedien davant de nosaltres amb gran aversió, aparentment no per por o timidesa, sinó per antipatia. Un poc de tabac de primera qualitat, que vaig oferir a un home, va ser rebutjat amb indignació, a pesar que tots els reshiat són aficionats a mastegar tabac i prendre'l aspirat. El sentiment de repulsió, no obstant això, prompte va passar i a la vesprada uns dos-cents hòmens i dones van omplir la contornada i l'interior del campament, tocant i observant totes les coses noves per a ells”.

(Höhnel, 1894: 157)

La vall del riu Omo, en el sud-oest etiop, està situada en una zona de transició entre les sabanes del Sudan, a l'oest, les àrides estepes de Kenya, al sud, i les muntanyes etiops, al nord. Al llarg de la història diversos moviments migratoris han comportat l'arribada de la ramaderia, la domesticació de diverses espècies vegetals o la metal·lúrgia a aquesta zona. Hui en dia, la vall de l'Omo és una babel d'ètnies i llengües, un dels espais culturals més rics d'Àfrica.

A final del segle XIX i en plena carrera colonial, la zona del riu Omo va ser escenari de diverses expedicions dirigides per europeus i americans. La pugna entre les distintes potències per refermar-se en el continent africà i el desconeixement del curs i desembocadura del riu Omo van ser els motius que van incentivar aquestes exploracions. Encara que no van ser els únics, també en aquest període, l'emperador Menelik

II va intentar sotmetre, per mitjà de diverses campanyes militars, la regió a la monarquia abissínia.

Podem reconstruir aqueix primer contacte entre els occidentals i els habitants de la vall. Si bé les trobades estan documentades a partir de final del segle XIX, anteriorment, comerciants de marfil d'origen africà van recórrer la zona durant dècades, intercanviant diversos productes com ara granadura, coure, etc., amb els pobles indígenes.

Fig. 5.- Gravat titulat *Escena de camp entre els reshiat* que mostra Höhnel i Teleki amb diversos dassanech. Publicat originàriament en *Ostäquatorial Afrika zwischen Pangani und dem neuentdeckten Rudolfsee* (1890).

El comte hongarès Samuel Teleki i l'oficial naval i cartògraf austríac Ludwig von Höhnel van ser els primers occidentals que van arribar a la zona el 1887, en una expedició promoguda des de l'Imperi Austrohongarès. L'expedició, que, arribant des del sud (actual Kenya), va descobrir per a occident els actuals llacs Turkana (batejat llac Rodolf en honor al príncep hereu de l'Imperi Austrohongarès) i Chew Bahir (llac Estefania), tenia un interès eminentment geogràfic i cinegètic i va considerar els

pobles que habitaven la zona com una part més del paisatge africà. Només quan van establir relacions amb un grup no contactat fins al moment per occidentals, els reshiat (actualment coneguts com dassanech, en el baix riu Omo), es va evidenciar la importància del succés per als europeus. Els fets van ocórrer el dimecres 4 d'abril de 1888:

«Aquest va ser potser el dia més interessant de tot el nostre viatge, ja que ara estàvem per primera vegada cara a cara amb gent totalment desconeguda. I la forma en què aquests nadius, que havien viscut tranquil·lament lluny de la resta del món fins ara, ens van rebre en aquest primer dia d'arribada va ser tan simple i tan diferent de les experiències relatades pels viatgers africans que no podíem sobreposar-nos a la nostra sorpresa» (Höhnel, 1894, 155) (fig. 5).

Immediatament es van iniciar intercanvis comercials. L'expedició necessitava abundants aliments però, per a la seua sorpresa, els reshiat no es van mostrar entusiasmats: «El ferro no tenia valor, no s'interessaven per les nostres coses, i van pensar que la nostra granadura menuda eren llavors. L'única cosa que els cridava l'atenció era la gran granadura blava "ukuta", la qual, a pesar que no l'havien vist abans, van anomenar immediatament tcharra o tchalla» (Höhnel, 1894, 157). Aquestes dificultats per a comerciar amb els reshiat, amb articles totalment desconeguts per a ells, es descriuen

en diversos moments del relat, sent causa de sorpresa i malestar per a Teleki i Höhnel: «A pesar de la varietat i la qualitat de les mercaderies que havíem portat per a comerciar no vam ser capaços de comprar res ací excepte *dhurra* (farina de melca), peix, llet, i algunes bagatel·les, no perquè als reshiat els importara comerciar amb el seu ramat sinó perquè a ells no els interessava res del que els oferíem a canvi» (Höhnel, 1894, 167). L'actitud poc receptiva dels reshiat queda ben reflectida en la resposta d'un dels ancians, arplegada per Höhnel: «No volem el vostre ferro [...] les vostres coses no valen res, i la vostra granadura és massa xicoteta» (Höhnel, 1894, 174). Les descripcions que feien els expedicionaris ens permeten conèixer diferents aspectes de la vida quotidiana dels dassanech a final de segle XIX. «Possèien milers de caps de bestiar vaquí, cabres, ovelles i centenars de burros [...] Cultivaven un poc de tabac de baixa qualitat, ja que podien comprar-ne un barat i de millor qualitat als seus veïns més pròxims. Ambdós sexes són aficionats a mastegar-lo. El café és comprat als aro [actualment coneguts com ari] a través d'intermediaris kerre (o karo). El total de la població reshiat és d'unes dues mil a tres mil persones» (Höhnel, 1894, 167). Gràcies a aquest relat disposem també de les primeres referències als diversos grups ètnics que poblaven la zona: els marle (hui assimilats en el grup nyantiangyon), els amàrr (coneguts hui com hamer), els bachada (bashada), els yurkana, els buma (bume), els budu, els kerre (karo), els murdu/murzu (mursi), i els borana, entre altres (Höhnel, 1894, 168-169) (fig. 6). Si bé tot el relat està impregnat d'una actitud colonial basada en la superioritat de l'home blanc, Ludwig von Höhnel resalta alguns aspectes *positius* dels danassech. La capacitat oratòria de l'interlocutor principal dels danassech com també la conducta general d'estos impressionen Hönel: «Estava dotat no sols d'un sorprenent autocontrol, sinó d'un cap extremadament clar i amb habilitats diplomàtiques» (Höhnel, 1894: 173). «No van intentar pidolar o robar, no eren ni impertinents ni tímids, i van tindre aquest comportament satisfactori del primer a l'últim» (Höhnel, 1894, 163). Les fortes tensions amb els danassech que els impedièn creuar el seu territori, tensions que van arribar quasi a un enfrontament armat, van obligar l'expedició a tornar cap al sud. Les últimes paraules d'un ancià, interlocutor amb l'expedició van ser, per si tenien intenció de tornar: «No oblideu la granadura tcharra» (Höhnel, 1894, 208).

Set anys després de l'expedició austrohongaresa, el metge nord-americà Arthur Donaldson Smith va organitzar, amb fons privats propis, diversos viatges cinegètics i d'exploració per la zona, encara que sense clars objectius científics. Va ser el primer occidental a arribar al llac Turkana des de la veïna Somàlia el 1895 i en el seu camí va establir contacte, per primera vegada, amb diversos grups ètnics del sud-oest etiop. El relat de Donaldson, *Through unknown African countries*, reflecteix l'actitud, general en l'època, de superioritat tant amb els habitants de la zona, «els salvatges no tenen un gran domini del llenguatge, expressant les seues emocions amb pantomimes, acompanyant cada gest amb exclamacions sorolloses» (Grinke, 2007, 130), com amb els

Fig. 6.- Gravat d'una dona buma (actualment coneguts com *bume*) en el qual s'aprecia el plat labial. *Ostäquatorial Afrika zwischen Pangani und dem neuentdeckten Rudolf-see* (1890).

hòmens de la seua pròpia expedició, «els altres quatre gurkes [ètnia del nord de l'Índia] tenien sang rajput o una altra sang en les seues venes, i és amb remordiment que els mirara com a éssers humans» (Donaldson, 1900, 602). El seu contacte amb els habitants de l'Omo apareix marcat per aquest continu intent de demostrar la superioritat de l'home blanc per mitjà de l'ús d'armes de foc, coets i la resta d'avanços tecnològics (fig. 7). Gràcies a la memòria oral dels arbore tenim un relat d'aquell primer contacte. Horra Surra, ancià d'aquesta ètnia, relata:

Fig. 7.- Jòvens mursi vora la riba de l'Omo, fotografia presa durant la segona expedició de Donaldson, el 1899, i publicada en *The Geographical Journal* el 1900.

«Els [els arbore] es van aproximar i van veure l'home blanc i els seus acompanyants. Es van quedar parats en el lloc, però l'home blanc els va indicar que s'acostaren. Ells ho van fer [...]. L'home blanc els va demanar que li ensenyaren com utilitzaven l'arc i les fletxes per a matar animals salvatges [...]. La fletxa va ser un poc curta per a arribar fins a l'animal salvatge. Van repetir l'acció i, una altra vegada, la fletxa no va arribar fins a l'animal salvatge. Llavors, l'home blanc va traure el seu rifle, va apuntar a les cabres salvatges, va disparar i les va matar. De nou va apuntar a una altra cabra i la va matar també. «¡Veieu açò!» Es va jactar l'home blanc. Els arbore van assentir. Sí. Estaven impressionats per les accions de l'home blanc» (Grinke, 2007, 134).

Donaldson va descriure un atac per part dels arbore arran de les tensions sorgides entre l'expedició i aquest grup ètnic. L'escaramussa va provocar nombroses baixes entre els arbore, que desconeixien el poder de les armes de foc. Aquest atac perdura en la memòria oral arbore sent una de les històries més repetides entre els hor, un dels clans d'aquesta ètnia:

«L'home blanc era blanc com el ramat i tenia un pal de foc roig. Els de Marle [poblat hor] van sentir que des de Gandarab i Kulam [també poblats hor] havien enviat ancians, i van pensar que havien començat a saquejar el campament. Per a no ser superats, des de Marle es van enviar guerrers per a saquejar. Quan els guerrers marle van arribar, s'estaven disparant tirs. Com ells no coneixien les armes de foc, van pensar que s'estaven colpejant tambors. Llavors van descobrir que alguns tenien tirs en les cames, uns altres tirs en l'estómac, i van veure com arrossegaven els intestins» (Miyawaki, 2007, 189).

Donaldson, posteriorment, va saquejar el poblat més pròxim per a aconseguir aliments.

Quasi al mateix temps, el 1896, l'oficial de l'exèrcit italià Vittorio Bottego va dirigir l'expedició que va situar geogràficament el curs del riu Omo i la seua desembocadura en el llac Turkana, donant-se a conèixer com el «descobridor de l'Omo». Aquesta expedició composta per centenars d'hòmens i 160 mules de càrrega (Giansanti, 2004: 42), va recórrer la regió prenent dades geogràfiques, biològiques i etnogràfiques. Molts dels pobles, afectats per ràtzies abissínies, els van rebre violenta-

ment com arreplega Bottego en el seu relat del viatge *¿Què heu vingut a fer a aquest país?* Bottego va respondre que eren *frenji* (estrangers) i li van replicar «nosaltres no coneixem els frenji. No volem veure'n cap, ni deixar-los lliure el pas. Veniu, si teniu coratge, a fer-nos la guerra. Veniu ací, que coneixereu les nostres llances» (Vannutelli i Citerni, 1899, 294).

A aquesta expedició també li devem descripcions de diversos pobles de la vall de l'Omo com els mursi:

«Les dones són brutes i lletges, van completament nues, excepte pels costats, que cobrixen amb un estret tros de pell. Se'n troba alguna amb grans forats en l'orella o en el llavi inferior, on posen discos de fusta d'un diàmetre d'aproximadament cinc o sis centímetres. Aquestes tribus salvatges tenen hàbits detestables i costums bestials; però no són d'indole feroç, ni són tan bel·licoses com els mutesos però en compensació els hàbits d'emboscades en els boscos i la instintiva malícia els converteixen en lladres molt audaços. Si la caça i la pesca són per a ells verdaders oficis, l'agricultura i el pasturatge no estan del tot descuidades: on troben xicotetes i espesses zones a vora del riu, cultiven a males penes. Mengen, fins a encebar-se, arrels i tubèrculs que arrepleguen en els boscos, on algunes vegades troben ruscos apegats als arbres. Quant al ramat, a penes posseeixen unes poques cabres i bous» (Vannutelli i Citerni, 1899, 323).

Bottego moriria violentament durant aquesta expedició però els seus acompanyants, Vannutelli i Citerni, van aconseguir tornar a Itàlia, després de mesos de captivitat. Una vegada en la seua terra natal, van publicar la memòria de l'expedició en la qual es posava fi al misteri del curs del riu Omo, aportant una informació geogràfica, etnogràfica, zoològica i botànica sobre la zona de gran valor documental.

Amb objectius radicalment diferents del de les expedicions occidentals, l'exèrcit abissini va dur a terme una sèrie de campanyes militars en el sud-oest etiop per ocupar i controlar el territori al nord del llac Turkana. Sobre una d'aquestes primeres campanyes d'annexió, la de 1898, disposem del relat d'Aleksandr Bulatovitx, un militar rus que va formar part de l'exèrcit dirigit pel ras Welde Giyorgis per a l'emperador Menelik II, amb ordres d'afermar-se en el llac Rodolf (llac Turkana) (Collins, 1961). Bulatovitx va descriure diversos pobles de l'Omo: «Els hòmens i les dones s'adornaven amb braçalets de ferro, arracades de coure, dels quals podia haver-ne fins a set en cada orella. Les dones, a més, portaven un collar format per diverses tires, fet d'ossos de pardals i cocodrils finament modelats, o de granadura d'argila, entre la qual ressalta granadura europea blava i blanca» (Bulatovitx, 2000, 342). En el seu relat també reflecteix les opinions de les tropes que l'acompanyen, d'origen amàric (habitants de l'altiplà etiop) sobre els habitants de l'Omo: «Són animals salvatges, mengen carn d'elefants i de fardaxos. Pràcticament no semblen gra» (Bulatovitx, 2000, 311), i també l'opinió que dels occidentals tenien els habitants de l'Omo: «Els *gutxumba* [europeus-estrangers per a Bulatovitx] van arribar des del sud-est. Van muntar un campament al costat d'un poblat jufa, i van estar molts dies demanant, sota amenaça de les seues armes de foc, que se'ls donara pa de forma gratuïta. Se'n van anar cap al nord-oest». Bulatovitx continua explicant: «Com descobrim més tard, totes les tribus des d'ací al

llac Rodolf anomenen els europeus *gutxumba* que literalment significa ‘vagabunds’» (Bulatovitx, 2000, 310).

Aquesta invasió i les contínues ràtzies abissínies posteriors van deixar una profunda empremta en els pobles de la vall de l’Omo. Berimba, un ancià hamer, explicava, en un relat recopilat per Ivo Strecker, aquells temps de crisi:

«Xiquets, mireu aquesta terra. Jo ja sóc ancià. Quan encara érem jòvens, els enemics van vindre i l’emperador Menelik ens va conquerir. Així és com ens convertim en pobres. Els nostres avantpassats es van perdre llavors. És per això que no conec les famílies dels fills dels nostres avantpassats [...] realment tampoc conec qui són amb els que hauríem de casar-nos. Preguntàrem les coses als ancians, als pocs ancians que inclús coneixen les antigues connexions. Alguns no sabien la veritat, i no els escoltàvem. Només escoltàvem el que coincidia amb el que havíem sentit dels nostres pares» (Strecker, 2006, 153).

La resistència de diversos grups ètnics enfront d’aquesta invasió militar va acabar en fracàs per la superioritat de les armes de foc abissínies. Centenars, si no milers, d’habitants de la zona van ser assassinats o esclavitzats, multitud de poblats destruïts i milers de caps de bestiar requisats. Moltes comunitats indígenes van desaparèixer o es van veure obligades a emigrar. A principi del segle XX es va crear la primera administració estatal de la zona.

Les Terres Altes de Papua (Indonèsia)

*“De bell antuvi hi havia el Forat.
Del Forat van eixir els hòmens dani.
Es van assentar en les terres fèrtils al voltant del Forat.
Llavors van vindre els porcs. Els dani van agafar els porcs
i els van domesticar.
Després van vindre les dones, i els dani van agafar les dones.
Llavors del Forat van eixir altres hòmens –portuguesos,
espanyols, holandesos, japonesos, americans.
No hi havia espai per a ells al voltant del Forat,
així que es van escampar per tot el globus
buscant terres tan bones com la dels dani
però mai no les van trobar.
Ara tornen de nou”.*

(Mieselas, 2003, 3)

L’illa de Nova Guinea es troba dividida en dues administracions independents: la part occidental –Papua– davall el domini colonial d’Holanda fins a 1963 i hui sota control indonesi, i una part oriental –Papua-Nova Guinea– ocupada fins a la Primera Guerra Mundial per Alemanya i, posteriorment, per Anglaterra i Austràlia, fins a aconseguir la seua independència el 1975. Aquesta divisió artificial de l’illa, tan habi-

tual en el període colonial, va comportar multitud d'expedicions i altres contactes entre les autoritats colonials, viatgers, comerciants, etc, i les nombroses comunitats que l'habiten. Els habitants de la costa van tindre contactes molt primerencs amb els occidentals, ja al segle XVI, però les terres de l'interior es van mantindre rodejades d'un halo de misteri fins a principi del segle XX.

Els prop de 100.000 dani que habiten les Terres Altes de Papua són un dels pobles del massís central *desconeguts* per a occident fins ben entrat el segle XX. La major part dels grups culturals de les Terres Altes centren la seua economia en l'agricultura intensiva i la cria de porcs, com es reflecteix en la llegenda esmentada anteriorment. El cultiu del moniato, aliment bàsic de la seua dieta, junt amb multitud de tubèrculs, verdures i hortalisses, condicionen el paisatge del país dani el territori del qual, travessat pel cabalós riu Baliem i els seus afluents, es troba organitzat en xicotets poblats i nombrosos camps de cultiu.

Les costes de Nova Guinea van ser descrites per primera vegada en els relats dels capitans i cronistes portuguesos i espanyols del segle XVI, encara que des de feia segles aquestes costes eren visitades sovint per comerciants xinesos, malais i navegants del regne de Java. La cerca del *tre-pang*, de closques de tortugues, aus del paradís i fustes precioses van motivar l'interés comercial d'aquests viatges i les freqüents relacions comercials (Pétrequin, 2006, 165). Posteriorment, i a partir del segle XVI, part de les seues costes van estar en l'òrbita del sultanat de Tidore, aliat dels espanyols en el control de les illes de les espècies. Les activitats comercials del dit sultanat van provocar la creació d'unes xarxes comercials estables entre les costes de Papua occidental i les illes Moluques.

Nombrosos viatgers europeus, atrets per l'exotisme del paisatge i dels seus habitants, van visitar les costes de l'illa durant els segles XVII i XVIII encara que no serà fins al segle XIX quan s'endinsen en l'illa les primeres expedicions (Millar, 1996). Tant les autoritats colonials holandeses com les australianes van dur a terme, en les tres primeres dècades del segle XX, un enorme esforç i desplegament de mitjans per explorar i controlar les terres i els habitants de l'interior de l'illa. L'autoritat colonial holandesa, per exemple, va enviar més de cent expedicions amb la intenció d'obtindre tot tipus d'informació sobre l'interior de la colònia. A pesar d'això, alguns territoris com la vall del Baliem, centre del territori dani, mai no van ser explorats (Muller, 2001).

La imatge de «món perdut» que inclús hui perdura sobre l'interior de Papua es

Fig. 8.- Grup d'hòmens dani realitzant una palissada en un dels campaments de R. Archbold a les Terres Altes. American Museum of Natural History. 1938.

remunta a aquells temps. No obstant això, els diversos grups indígenes que poblen les Terres Altes de Papua han mantingut durant segles relacions estables i dinàmiques entre ells, creant-se fluids circuits d'intercanvi que han permès la circulació d'objectes, productes i coneixements des de la costa cap a l'interior i viceversa. La presència de petxines marines i cauris en poblats de les Terres Altes a centenars de quilòmetres de la

costa i en valls inaccessibles, a més de dos mil metres sobre el nivell del mar, o l'arribada i ràpida difusió del moniato, d'origen americà, al segle XVII, són mostres d'aqueix dinamisme comercial molt allunyat de la visió occidental de món aïllat. El zoòleg australià Tim Flannery descrivia, el 1990, un exemple d'aquest comerç hui en decadència: «Ens trobem amb un grup de viatgers lani. Dos hòmens adults i dos jóvens venien d'Ilaga, amb sal i plomes d'aus i anaven a vendre-ho tot en el mercat de Wamena. [...] La sal devien d'haver-la obtingut en algun depòsit d'aigua salobre [...] les plomes, la

Fig. 9.- Dansa cerimonial dani. Els hòmens, armats amb arcs i fletxes, ballen i canten en cercles. Expedició d'Archbold. American Museum of Natural History. 1938.

majoria pertanyents a lloros i aus del paradís, estaven embolicades en feixos de fulles seques, col·locats després en tubs de bambú» (Flannery, 1998, 245) (fig. 8).

No és fins a l'any 1938, amb l'expedició del zoòleg i multimilionari Richard Archbold, que Occident té, per primera vegada, coneixement sobre els dani. Com ell mateix conta en el seu relat, publicat l'any 1941 en la revista *National Geographic*. «La meua tercera expedició a Nova Guinea es va organitzar per a realitzar una exhaustiva investigació de la pràcticament desconeguda cara nord de les Muntanyes Nevades en la segona illa més gran del món» (Archbold, 1941, 315). El patrocini de l'expedició va anar a càrrec de l'American Museum of Natural History de New York i el viatge tenia com a principal objectiu documentar i aconseguir espècies zoològiques i botàniques.

L'expedició tenia prop de dues-centes persones entre portadors dayaks de Borneo i convictes indonesis independentistes, soldats colonials, diversos oficials holandesos i un equip nord-americà format per un ornitòleg, un botànic, un zoòleg, dos pilots i diversos tècnics necessaris per a fer funcionar la principal novetat de l'expedició: un hidroavió amb gran capacitat de càrrega que va permetre l'amaratge en el llac Habbema, en ple massís central de Papua. El 23 de juny de 1938 van albirar per primera vegada la vall del Baliem i els camps de cultiu danis: «Des de l'aire els horts, rases i tanques dels natius apareixien com un paisatge rural del centre d'Europa. Mai en tota la meua experiència a Nova Guinea no havia vist res comparable» (Archbold,

1941, 316). Els primers contactes amb les poblacions de les Terres Altes van estar marcats per la curiositat mútua: «A banda del protector de penis, braçalets, polseres i una basta xarxa de malla en el cap d'un d'ells, els nostres visitants estaven nus» (Archbold, 1941, 321) (fig. 9). L'expedició, interessada per aconseguir espècimens zoològics i botànics, va iniciar intercanvis comercials amb els dani:

«Van portar bananes, moniatos i sovint portaven porcs per a comerciar. Els utensilis d'acer no els interessaven tant com les petxines o els espills com a mitjà d'intercanvi. Aparentment consideraven els seus utensilis de pedra basta com molt superiors [...] no els va costar molt, no obstant això, conèixer el nostre major interès. No van tardar a portar-nos mamífers, pardals i insectes a canvi de petxines» (Archbold, 1941, 332) (fig. 10).

Mentrestant, les columnes dirigides pels militars holandesos van recórrer tota la vall de Baliem, verdader centre polític i espiritual del territori dani. En travessar diferents territoris de grups rivals es van produir moments de tensió. «Sense poder evitar parar la nostra marxa, van fer una barrera humana de cinc files a través del camí, drets, muscle amb muscle. La situació era tensa, però Teerink la va resoldre amb algunes paraules directes i mirades amenaçadores dirigides a aquells que pareixien els capitosts» (Archbold, 1941: 324). Aquesta versió oficial no arreplega que es pegà un tir i morí un home dani a mans d'un soldat comandat pel capità Teerink. Aquest episodi apareix reflectit en els diaris privats dels oficials que comandaven l'expedició, però no en el relat d'Archbold, que va acceptar de no comunicar aquesta mort a canvi d'obtenir permís per a continuar treballant a Papua (Mieselas, 2003: 12-13).

Per als grups culturals que vivien a les Terres Altes l'arribada dels hòmens blancs va tindre una interpretació cosmològica. Uns sers, blancs, arribaven caminant des de llocs desconeguts. La confusió inicial donava pas, en la major part dels casos, a la por i la curiositat. Molts grups tribals van pensar que es tractava d'herois mitològics o avantpassats desapareguts que tornaven a les terres dels seus orígens (Schieffelin i Crittenden, 1991, 3).

També en els anys trenta, i a uns tres-cents cinquanta quilòmetres a l'est del territori dani, una altra expedició occidental contactava amb diverses cultures de les Terres Altes, aquesta vegada en la part controlada per Austràlia. Tenim, gràcies a la memòria oral de Huwlael Hunmol, de Laerop Minina i altres membres del grup wola, la descripció de la seua reacció després de l'arribada d'aquesta expedició, dirigida per Hides i O'Malley: «Oh!, hi ha alguna cosa venint, alguna cosa molt estranya acostant-se des d'allà. Diuen que són esperits ancestrals arribats per a menjar-nos. Alguns de nosaltres fugim temorosos cap al bosc, mentre que altres van dir que anirien a fer-los un ullada» (Schieffelin i Crittenden, 1991: 147). «Hi ha coses venint, fent cases i desmuntant-les [tendes de campanya] mentre s'acosten. Estan venint per la senda ara. Tenen la pell blanca. Amb els seus cossos coberts, i ¡¡¡hi ha hòmens negres [portadors] amb ells també!!!!» (Schieffelin i Crittenden, 1991: 149).

A aquestes primeres trobades, de final dels anys trenta, va succeir un període marcat per la Segona Guerra Mundial al Pacífic, que va impedir l'arribada d'occidentals a les Terres Altes. Els pilots nord-americans destinats a la base de Jayapura, capi-

tal de la regió al nord de l'illa, realitzaven vols de plaer sobre la vall de Bailem «a vegades en picats baixos per a espantar els dani i veure'ls córrer i amagar-se» (Mieselas, 2003: 16). Acabada la guerra van començar a arribar missioners i administradors holandesos. Els missioners, en el seu intent evangelitzador, van construir pistes d'aterratge en diversos llocs que els permetia contactar inclús amb les comunitats més apar-

Fig. 10.- Aus del paradís i *lingots* de sal en el mercat dani de Wamena. Any 2007. Foto Juan Salazar.

tades i així, el 1954, s'instal·len els missioners protestants de l'Aliança Cristiana Missionera (CAMA) i, el 1955, la Missió Cristiana Austràlia-Pacífica (APCM) i la Societat Missionera Baptista Australiana. En un segon moment, i a partir de 1959, comencen a arribar els missioners catòlics amb la qual cosa la vall i les zones adjacents es divideixen en àrees d'influència de les diverses esglésies occidentals. Per la seua banda, les autoritats holandeses van centrar els seus esforços a pacificar les comunitats dani i acabar amb els

conflictes tribals que mantenien la regió en un permanent estat de guerra.

Les transformacions iniciades pels missioners intentaven canviar la cosmovisió dani, i així, en un intent clar d'eliminar les seues creences van introduir el concepte d'aconseguir la vida eterna com a recompensa per la crema de les possessions *tradicionals*. Amb això van provocar la destrucció massiva dels denominats «fetitxes» o *kukuwak* en pràcticament tot el territori dani. El 1960 prop de la missió de Patv-paka

«es van realitzar cremes massives de grans quantitats de cultura material, tant objectes d'ús quotidià com aquells amb significat magicoreligiós. Entre els objectes cremats hi havia: arcs, fletxes, llances, gorros de pell i plomes, cuirasses de teixit trenades, diademes de plomes de casuari (sacsats durant els balls), destrals i aixes de pedra, *je* —que són pedres polides usades com a pagaments en bodes i funerals— i cristalls de quars l'ús dels quals està documentat en la màgia negra» (O'Brien, 1962, 59).

Les actituds entre les distintes comunitats dani respecte als primers missioners variaven entre donar-los la benvinguda o intentar matar-los, com va succeir diverses vegades. Els termes amb què els dani denominaven els capellans són eloqüents, *mbabi* que significa 'enemics' i *kugi*, paraula usada per a denominar els 'esperits' (Bensley, 1994, 21-23).

La primera gran expedició amb objectius etnogràfics, organitzada pel Peabody Museum of Archaeology and Ethnology adscrit a la Harvard University, va arribar l'any 1961. Robert Gardner i Kart G. Heider, en la publicació *Gardens of War*, mencionaven que «en la dècada de les seues infreqüents relacions amb el món exterior, els dani havien adquirit una reputació de comportament hostil i inclús traïdorenc, parti-

cularment en els seus contactes amb els missioners i els oficials del govern» (Gardner i Heider, 1974, 3). En aqueix moment, vint anys després del primer contacte, «no hi havia una sola comunitat dani, no importa com fóra de remota o independent, que no haguera sentit parlar sobre els hòmens blancs que havien vingut a viure en la seua vall» (Gardner i Heider, 1974, 5). *Gardens of War* es va presentar com «el primer document fotogràfic d'una tribu de grangers-guerrers de l'Edat de Pedra, de neolítics que viuen en les Terres Altes centrals de Nova Guinea» (Gardner i Heider, 1974). Els dani coneixien els occidentals amb el nom de *waro*, que en la seua llengua significa 'rèptils'.

L'impacte dels primers contactes, descrits en l'article, i la consegüent arribada de nous models polítics, econòmics i culturals, va transformar radicalment les comunitats indígenes. Des d'Occident, presentant els diferents grups ètnics del nord d' Austràlia, Papua i el riu Omo com a «salvatges» o «prehistòrics», es van justificar les seues conquestes i el control dels seus territoris. Hui en dia aquesta lluita d'interessos continua produint-se en aquests llocs.

En les tres àrees tractades, els habitants nadius són objecte d'un profund racisme per banda de la major part de la societat. Tant a l'actual Etiòpia, com a Indonèsia, aquests grups indígenes són vistos com «curiositats» susceptibles de ser transformades pel bé del país. El missatge és clar, un país modern no pot permetre que part de la seua població visca en la «prehistòria». Fins i tot en un país com Austràlia, exemple de *desenvolupament*, els aborígens no van veure reconegut el seu dret a la possessió tradicional de la terra fins a 1972 i no van poder exercir el dret de vot fins a 1967.

Les transformacions viscudes per les comunitats indígenes han sigut, i continuen sent, múltiples, i l'adaptació a aquests canvis molt diversa, tant en els aspectes individuals com en els comunitaris. Aquesta *modernització* sovint ha xocat amb els interessos de les comunitats esmentades, que han articulat, ja des del primer moment, distints models de resistència.

Bibliografia

- BATTY, P., ALLEN, L. i MORTON, J. (2005): *The photographs of Balwin Spencer*. The Miegunyah Press, Melbourne.
- BENSLEY, J. (1994): *The dani church of irian jaya and the challenges it is facing today*. Monash Asia Institute, Monash University, Melbourne, www.papuaweb.org
- BONTE, P. i IZARD, M. (2005): *Diccionario Akal de Etnología y Antropología*. Akal, Madrid.
- BRID, D. (2000): *Dingo makes us human*. University Press, Cambridge.
- BULATOVICH, A. K. (2000): *Ethiopia Through Russian Eyes Country in Transition 1896-1898*. (Trad. de Seltzer, R.). The Xarxa Siga Press, Lawrenceville, Nova Jersey.
- BURENBULT, G. (1994): *Supervivencia en el mundo moderno, pueblos primitivos hoy en Asia y Oceanía*. Debate, Barcelona.
- COLLINS, O.R. (2006): «The Turkana Patrol of 1918 reconsidered». *The Uganda Journal*, vol. 25, núm.1, 16-33.
- DONALDSON, A.S. (1900): «An Expedition between Lake Rudolf and the Nile». *The Geographical Journal*, vol. 16, núm. 8 (Des. 1900), 600-624.
- ELKIN, A. P. (1951): «Reaction and Interaction: a food gathering people and European settlement in Austràlia». *American Anthropologist*, 53.
- FLANNERY, T. (1998): *A pie por Nueva Guinea e Irian Jaya*. Península, Barcelona.
- GARDNER, P. (1990): *Aboriginal people in the Northern Territory*. Government Printer of the Northern Territory, Darwin.

- GARDNER, R. i HEIDER, K.G. (1974): *Gardens of War. Life and death in the New Guinea Stone Age*. Penguin Book Ltd., Victoria.
- GIANSANTI, G. (2004): *Lejana África*. Círculo de Lectores, Barcelona.
- GIRKE, F. (2006): «Two “first contact” situation in southern Ethiopia», en *The perils of face: Essays on cultural contact, respect and self-esteem in southern Ethiopia*. Mainzer Beiträge zur Afrika-Forschung, Berlin.
- GOZÁLBEZ, J. i CEBRIÁN, D. (2003): *Etiopía: Un rostro con tres miradas*. Alcoi.
- HEIDER, K. (1997): «Grand Valley Dani. Peaceful Warriors». *Case Studies in Cultural Anthropology*. Harcourt Brece College, Fort Worth, Texas.
- HÖHNEL, L. von (1894): *Discovery of Lakes Rudolf and Stefanie*. (Traducció de N. Bell; reeditat per F. Cass, el 1968.). Longmans Greens, Londres.
- LARSON, G. F. (1962): «The fetisch burning movement among the Western Dani Papuans». *Working Papers in Nativistic movements*, nº 1, Bureau of Native Affairs, United Nation's Temporary Executive Authority in West New Guinea, West Irian, Jayapura, 54-58. www.papuaweb.org
- LEE, R. B. i HEYWOOD, R. (1999): *The Cambridge Encyclopedía of Hunters Gatherers*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LYDALL, J. i STRECKER, I. (1979): *The Hamar of Southern Ethiopia II. Baldamo Explains*. Göttingen: Arbeiten aus dem Institut für Völkerkunde der Universität zu Göttingen – Band 13. Hohenschäftlarn Haus.
- MACKNIGHT, C. C. (1972): «Macassans and Aborigines», *Oceania*, vol. XIII, núm. 4, Sidney.
- MÍESELAS, S. (2003): *Encounters with the Dani. Stories from the Baliem Valley*. Steidl/ International Center of Photography, Nova York.
- MILLAR, G. (1996): *To the Spice islands and beyond. Travels in Eastern Indonesia. Nikolai Miklouho-Maclay, a russian explorer meets trouble on the Irian Jaya coast*. Oxford University Press, Singapur.
- MIYAWAKI, I. (2006): «Hor memory of Sidaama Conquest», *The perils of face: Essays on cultural contact, respect and self-esteem in southern Ethiopia*. Mainzer Beiträge zur Afrika-Forschung, Berlin.
- MULLER, K. (2001): *Indonesian New Guinea. West Papua / Irian Jaya*. Periplus, Singapur.
- MUNDINE, D. (2002): *Ramingining. Arte aborigen australiano de la tierra de Arnhem*. Museu Nacional Centre d'Art Reina Sofia, Madrid.
- MULVANEY, D. J. (1990): «Spencer, Sir Walter Baldwin (1860-1929)». *Australian Dictionary of Biography*, volum 12. Melbourne University Press, 1990, 33-36, (Batty, P.Allen, L. & Morton, J., 2005). Melbourne.
- O'BRIEN, D. A. (1962): «Nativistics Movements», en *Working Papers in Nativistic Movements*, Bureau of Native Affairs, United Nation's Temporary Executive Authority in West New Guinea, West Irian, Jayapura, 59-60. www.papuaweb.org
- PÉTREQUIN, A. M. i PÉTREQUIN, P. (2006): *Objects de pouvoir en Nouvelle-Guinée*. Editions de la Reunión des Musées Nationaux, Paris.
- SCHIEFFELIN, E. L.; CRITTENDEN, R.. (edit.) (1991): *Like people you see in a dream. First Contact in six Papuan Societies*. Stanford University Press, Stanford.
- SMITH, A. D. (1897): «An Expedition between Lake Rudolf and the Nile», *Geographical Journal*, 16, 600-625.
- SMITH, C. (2004): *Country, kin and culture. Survival of an Australian Aboriginal Community*. Wakefield Press, Kent Town.
- STRECKER, I. i LYDALL, J. (2006): «A history of pride and confrontation in South Omo». En *The perils of face: Essays on cultural contact, respect and self-esteem in southern Ethiopia*. Mainzer Beiträge zur Afrika-Forschung, Berlin.
- THOMSON, D. (2005): *Donald Thomson in Arnhem Land*. The Miegunyah Press, Victoria.
- TORNAY, S. (1981): «The Omo Murle Enigma». En *People and cultures of the Ethio-Sudan borderlands* (Beder, M.L. (edit). African Studies Center, Michigan State University, Michigan.
- VANNUTELLI, L. i CITERNI, C. (1899): *L'Omo: Viaggio d'esplorazione nell'Africa Orientale*. Elibron Classics (reedició), 2006, Milán.
- WILLIAMS, N. M. (1986): *The Yolngu and their Land*. Stanford University Press, Stanford.